

CARL-HERMAN HJORTSJÖ:

Yttrandefrihet och tyckandefrihet

Satsen om alla människors jämlikhet är kanske politiskt gångbar men biologiskt en grov lögn, skriver professor Carl-Herman Hjortsjö i sin artikel. Som professor i anatomi bör han veta det. Han försvarar varmt människovärdets jämlikhet, som är något annat. Han försvarar yttrandefrihet och tankefrihet. Men bakom tyckande och tal begär han kunskaper och kompetens. Man får helt enkelt inte tycka vad som helst, ty vår kultur är byggd på normer, som måste försvaras och inte får försvinna. Sanning och lögn är inte detsamma, vad än småtyckare, amatörtyckare och professionella tyckare kan komma med.

Till den västerländska kulturens finaste yttringar hör hävdandet av individens människovärde, integritet och tanke-, yttrande- och handlingsfrihet. Med rätta betraktar vi allt åsiktsförtryck som både skändligt och nesligt. Men man behöver som bekant inte gå särskilt långt tillbaka i tiden för att kunna konstatera ett annat sakernas tillstånd. Lång är också raden av heroiska män och kvinnor, som gått i döden för sina åsikter om vad de funnit vara rätt och sanning och värt att försvara. En blick i hävderna visar, att yttrandefriheten fastslogs som en "naturligt rättighet" i de nordamerikanska rättighetsförklaringarna av år 1776, och i en tilläggsartikel 1789 förbjöds kongressen att stifta lagar, som innebar intrång i denna rättighet. Även franska revolutionens rättighetsförklaring 1789 inkluderar yttrandefrihet, om vilken det i "Déclaration des droits de l'homme" av den 3-10 september 1791 bl a utsäges: "Det fria utbytet av tankar och meningar är en av människans mest värdefulla rättigheter".

I dag betraktar vi väl yttrandefriheten såsom närmast axiomatisk. Att varje enskild människa skall ha rätt att offentligen i tal, skrift, tryck, bildspråk (alltså även film), i press och massmedia ge uttryck för sin uppfattning och sina tankar om de händelser och företeelser i den mänskliga tillvaron, som hon berörs av eller får kännedom om, utgör en befogenhet i full samklang med det allmänna rättsmedvetandet. Men som lika klart framstår det faktum, att denna individens rätt och frihet inte kan gälla under alla förhållanden. Friheten är en frihet under ansvar och måste otvivelaktigt vara så, om våra samhällsbildningar skall kunna bestå. I

de flesta kulturländer har man därför lagstiftningsvägen genom allmänna och speciella inskränkningar i yttrandefriheten (i dess alltså nyssnämnda vidsträckta bemärkelse) försökt förebygga och bestraffa direkt missbruk. Bl a torde det inte i något land vara tillåtet att offentligt göra uttalanden, som kan äventyra eller skada landets säkerhet, även om olika statskick som bekant ser med högst varierande tolerans på hithörande frågor.

Söker man efter den djupaste förklaringen till den höga andliga och materiella standard, som hitintills präglat den västerländska kulturen, behöver man inte leta länge. Den kan ges i ett enda ord: kunskap. En allt mer djupgående sådan har skänkts oss i hemmet, i skolan och i det praktiska livet. Det är den som har hjälpt till att dana vår personlighet. Det är den som har skapat den skicklige yrkesmannen, hantverkaren såväl som forskaren, tjänstemannen såväl som ämbetsmannen, nämndemannen såväl som domaren, byalagsmedlemmen såväl som regeringschefen. Det är denna aldrig sinande ström av kunskaper, fakta och informationer på skilda nivåer, inom olika fack och yrken, i det privata och i samhällslivet samt människans förmåga att i varierande grad tillgodogöra sig dem, som har förvandlat tro till vetande och subjektivitet till objektivitet. Kanske har därigenom också någon gång den reella kärnpunkten i en komplicerad problematik kunnat belysas och den innersta sanningen nalkas, trots att den sistnämnda oftast är en svårfångad fågel, även för yrkesjägaren.

Och vad som framkommit i teorin har

prövats i praktiken, eftersom det teoretiskt riktiga visst inte alltid är det praktiskt tillämpbara. Människan är nämligen trots allt en biologisk varelse med en sådan varelses varierande behov, förutsättningar och begränsningar. Vad som vid nämnda prövningar befunnits vara värt att tillvarata och bygga på har inte endast påverkat samhällsstruktureringen och lagstiftningen. Det har också utkristalliserats i normer, seder och traditioner, vilka alltså – för att nu använda ett känt uttryck – stått i överensstämmelse med "beprövad praxis".

Läget i dag

Vad som nu framhållits kan synas vara så elementärt, självklart eller allmänt känt, att det knappast skulle behöva nämnas. Situationen i dag är emellertid tyvärr sådan, att det måste betonas, därtill med skärpa.

Få gånger blommar väl yttrandefriheten mera frikostigt än i samband med skilda samhällsdebatter. Men för att en sådan skall kunna göra anspråk på att vara saklig, är det helt nödvändigt, att den bygger på fakta, vare sig nu dessa redan är tillgängliga eller måste letas fram med hjälp av expert- och arbetsgrupper. Sedan blir det bredden, djupet och styrkan i faktaunderlaget, bärkraften i motiveringar och argument samt ställningstagandet till beräknade konsekvenser som får bestämma utgången och det definitiva beslutsfattandet. En sådan tågordning har väl i allmänhet tidigare accepterats som den enda rimliga. Likaså har väl den enskilda, som saknat kompetens i sakfrågan, i regel frivilligt avstått från sin yttrandefrihet

för att inte bli stämplad som en ovederhäftig pratmakare.

Men tiderna har onekligen förändrats, och förändringen har dessutom gått fort. Den gamla hederliga yttrandefriheten har börjat ersättas av en tyckandefrihet, karakteriserad av att det objektiva faktaunderlaget ofta fått ge vika för starkt subjektiva hugskott. Frågan härom togs förra året upp i en tidningsartikel i oktober av professor Carsten Welinder, som levererade en grav kritik mot bl a det myckna tyckandet i massmedia. Själv vill jag här bara anmäla några egna intryck av vad som fn håller på att ske i vårt land och hur jag själv, och säkert många med mig, upplever vår nuvarande samhällssituation.

Det har sagts, att allt stillastående i praktiken innebär en tillbakagång. Säkert ligger det mycket i ett sådant påstående, som också i hög grad kommit att präglade vår tidsålders agerande. Aristoteles' gamla sats "horror vacui" – en skräck för tomrummet – finns det faktiskt idag all anledning att komplettera med "horror immobilitatis" – en skräck för det orörliga. På alla håll i västerlandet arbetas det därför frenetiskt vidare på att undanröja missförhållanden och förbättra levnadsvillkoren inte bara för oss själva utan även för kommande generationer.

Baseras en sådan strävan på ärlig övertygelse och osjälviska motiv är den ju enbart lovvärd. Att den kräver olika reformer för att kunna ge positiva resultat är också självklart. Men i kölvattnet har tyvärr följt en företeelse av mindre tilltalande natur: en enorm beskäftighet för att inte säga direkt klåfingrighet att till varje pris vilja ändra på

snart sagt allting i tillvaron, även det som befunnits bra eller åtminstone inte bevisats vara dåligt. Utan tvekan är mycket av denna förstörelselusta resultatet av ett rent allmänt tyckande, var nu än detta har sitt djupaste ursprung.

Särskilt allvarligt tvingas jag som medicinare att se på förhållandet, att denna tyckandets grävskopa börjat gå fram även över sedan länge kända biologiska och genetiska grundvalar. Lysenko försökte sig ju på manövern, men fiaskot av hans verksamhet har man tydligen redan börjat glömma. Så matas vi tex dagligen med satsen om alla människors jämlikhet. Den är kanske politiskt gångbar men biologiskt en grov lögn. Jämlikheten är en människovärdets jämlikhet, någonting nog så invändningsfritt och därtill viktigt i en värld, som så ofta utgjort platsen för skändligt rashat och otillständig ras- och könsdiskriminering. Människovärdet låter sig varken mätas eller jämföras och är inte heller någon marknadsvara, som kan göras till föremål för dagtingan och köpslående. Vi föds emellertid till världen med olikartade anlag och förutsättningar, allt som uttryck för den biologiska variationen. Det är något som vi skall vara tacksamma för, eftersom mänskligheten härigenom i sin gestaltning och sina livsytringar framträder som mångfasetterad. Det hade ju varit ganska hemskt, om det på mänsklighetens palett endast funnits en enda färgnyans.

Miljöns utomordentliga betydelse för den enskilda individens fysiska och psykiska utveckling samt etiska och sociala beteende är en helt annan, men oerhört viktig fråga. Om den tror vi oss veta, att likartad yttre miljö

kan verka utjämnande på olikheter, medan en olikartad miljö kan resultera i en motsatt effekt. I sitt framträdande som samhällsindivider med allt vad detta innebär är den biologiska skapelsen människan sålunda en produkt av både arv och miljö. Men detta glöms ofta bort i samhällsdebatterna, vilket går lätt att exemplifiera.

All betydelsefull beteendevetenskaplig forskning till trots har man hitintills inte heller riktigt varit på det klara med den anatomiska grundvalen för de mänskliga reaktionerna. Min framstående närmaste medarbetare, Folke Löfgren, som avled för några år sedan, gjorde detta ämne till sitt käraste forskningsfält, och hans fynd ger oss förklaringen till oändligt mycket om vad som utspelas i vårt inre och hur detta kommer till uttryck i vårt reaktionsmönster. Folke Löfgren talar sålunda om:

Basalhjärnan eller den animala hjärnan, som vi har gemensamt med djuren och som är centrum för vårt driftsliv och våra instinkter;

Cortex cerebri eller den superanimala hjärnan (= cupula humana) som är centrum för vårt psyke, medvetande, minne och intellekt.

Mellan dessa båda hjärndelar råder ett intimt samspel. Självt säger Folke Löfgren: Basalhjärnan är livets katalysator, källan varifrån kärlek, glädje och trygghet, men även hat, oro och ångest rinner ut i våra ådror. Begärens och lustarnas origo, lasternas moder, romantikens hemort. Det är där engagemanget, intresset, inspirationen och subjektiviteten uppstår ... Den superanimala hjärnan är rationalismens plattform. Där sit-

ter nyttan, vetenskapen, tekniken, politiken, ekonomin, sakligheten och objektiviteten ... I kraftfältet mellan dessa båda poler sitter jaget, fjättrat vid en djurkropp med dess drifter på gott och ont. Därför råder inom oss en ständig kamp mellan djuret och människan, mellan känsla och förstånd, mellan subjektivitet och objektivitet. Så långt Folke Löfgren, och till detta kan bara tilläggas, att djuret inom oss, om det ej tyglas med vårt förnuft, vårt förstånd, vår kunskap, kan bli en fruktansvärd best på våldets arena.

Våra normer

Lika allvarligt tvingas jag att se på hur ett destruktivt tyckande gått ut över våra normbegrepp. Det må ju vara individens ensak, om hon i sitt handlande vill vara oberoende av auktoritetstro, gammal beprövad praxis och traditioner. Men vill man tolka den personliga friheten i så vid bemärkelse, att individen även har full frihet att handla i strid med etiska och moraliska normer, då är verklig fara å färde. Jag kan förstå, att sådana normer i samband med den allmänna utvecklingen tid efter annan kan behöva omprövas. Likaså kan jag förstå, att de straffsatter som samhället fastställt för förseelser av rättslig natur av och till måste justeras och humaniseras. Men vad jag inte kan förstå det är att man på fullt allvar kan ifrågasätta normernas existensberättigande.

Goda seder och traditioner är vad generationers erfarenhet funnit vara både för individen och samhället gagnarrikt och hedrande. Att stryka dem är att föra individen tillbaka till 0-läget och låta henne börja om från

början utan varje vägmärke. Men borttages de etiska, moraliska och rättsliga normerna, då har kulturen förlorat sin ryggrad och mänskligheten sin stil och sina andliga dimensioner. Då är ej längre fråga om vad som är högt eller lågt, rätt eller fel, sanning eller lögn. Det dåliga blir lika acceptabelt som det goda. Våld och brutalitet kommer att ha samma berättigande som humanitet och idealitet.

Utgången kan bara bli en enda: allmän förflackning och ytlighet på livets alla områden, åsidosättande av saklighet och sakkunskap, allmän upplösning, rättslöshet, nerbusning och ökad kriminalitet. Avarterna kommer att börja i mindre format och bli tolererade såsom varande naiva och övergående men växa sig starkare och äta sig som en kräftsvulst in i mänskligheten. Till sist måste de accepteras som bestående. Och ingen kommer att känna något personligt ansvar för vad som sker, ty en demokratisk ordning, som vi i övrigt skattar så högt och inte till något pris önskar ersatt av ett annat samhällsskick, medför tyvärr ofta, att ansvaret blir kollektivt.

Att tycka

Nu frågar sig många: Vad har nu allt detta med tyckandet att göra? Allt är väl inte tyckandets fel? Naturligtvis inte. Men på basis av bl a ett allmänt tyckande har vi fullständigt aningslöst genomfört mängder av dubiösa åtgärder och visar sedan upp ett förvånat ansikte, när de negativa konsekvenserna kommer som ett brev på posten.

Naturligtvis varken kan eller får vi förmena våra medmänniskor rätten att tycka. Något sådant vore helt orimligt. I den enorma värld, som vårt emotionsliv representerar, finns ju inte plats för något annat än subjektiva värderingar. Vad man emellertid måste reagera mot är det tilltagande oskicket med utslungandet av subjektivt färgade omdömen om olika företeelser och händelser utan kännedom om bakomliggande fakta eller i värsta fall med ett avsiktligt förtigande eller förvrängande av dessa. Det är väl allt detta Welinder avser, när han går till skarpt angrepp mot det nu rådande myckna tyckandet. Jag instämmer helt i hans uppfattning. Det finns idag småtyckare, amatörtyckare och professionella tyckare. Besserwisser- och Chronschougsmentaliteten lyser verkligen inte heller med sin frånvaro. Man tycker hit och dit – om detta tycker man inte – nu skall man gå och tycka till ett tag. Detta har blivit en vokabulär, som snart är mogen för Svenska akademins ordbok.

Medinflytande och medbestämmande utgör två högst seriösa företeelser för att kunna tillvarata den enskildes erfarenheter från yrkes- och samhällslivet samt för att kunna garantera ett beaktande av föreliggande omständigheter och ett rättmätigt tillgodosende av önskemål. Men dessa rosor i demokratins ortagård kräver förvisso en ömsint vård för att ej bli vildvuxna. I alla händelser kan det aldrig på längre sikt vara lyckosamt, om personer tillerkännes rätten att genom ett allmänt tyckande influera på beslutsfattandet i frågor, som faller helt utanför deras kompetensområde.